Symbol a skutečnost [1990]

Nejhlubší základ tragiky Palachova sebeobětovného činu nezdá se mi spočívat v jeho smrti, ale spíše v marnosti této smrti. Toto slovo může vyvolat rozpaky a také protest; vím to. Proto je mi nesnadné o věci vůbec hovořit. Ale kdy vlastně smí filosof o něčem mlčet? Snad jen ve dvou případech: když jde o něco zcela nedůležitého, zanedbatelného, triviálního, nebo když jde o něco, co jej právě oslovuje, takže musí umlknout a mlčky naslouchat. Musím se přiznat, že pro mne je Palachův čin už po třikrát sedm let čímsi aktuálně oslovujícím, snad lépe: čímsi do živa se zařezávajícím, před čím vždy znovu umlkám. Dvě desetiletí vždy nového umlkání je však opravdu podivně dlouhá doba. Filosof nemůže dost dobře stále mlčet a třeba jen hýbat prstem; láska k pravdě (k moudrosti) ho zavazuje k činnosti ve službách pravdy. Filosof je činný, když myslí; myslit může jen ve slovech a v prostředí řeči. Meditací a vnitřním dialogem nemůže filosofování končit, neboť filosof je vázán dvojí odpovědností: před pravdou a za svou obec. Před pravdou může, a dokonce musí umlkat, ale v obci ho musí být slyšet. Filosof musí promlouvat, i když je umlčován. Jak by mohl trvat na mlčení, když je k promluvení vyzván?

Dějiny jsou plné příkladů toho, jak je filosofovo promlouvání přijímáno s nelibostí, odporem a někdy dokonce s nenávistí. V takových případech je alespoň slyšeno, i když obvykle špatně. V největším počtu případů je však jeho promluvení prostě oslyšeno nebo vůbec neslyšeno. Jeho promlouvání bývá nezřídka marné. Právě to ho může sbližovat s marností takové lidské oběti, jakou bylo sebezapálení Jana Palacha. Ono sblížení má vlastně nejméně dvě složky. Na jedné straně filosof rozumí marnosti provázející každý lidský pokus o službu tomu pravému a o obranu před upadáním života do lži, nenávisti a nelidskosti; a na druhé straně se cítí být volán ještě nehotovým studentem k tomu, aby nic nevzdával a aby se pokoušel vždy znovu promluvit všemi dostupnými prostředky, a to i za poslední, nejvyšší cenu, kterou může zaplatit. Filosof je však navíc povinen sám sobě rozumět, sám sebe kontrolovat, vědět, co dělá, nebo se o to alespoň co nejvíc a s naprostou poctivostí a upřímností snažit. Tím je právě zavázán pravdě, jejíž světlo musí nechat bez nástrah a bez protestů dopadat také na sebe.

Mohlo by se zdát, že právě ona poslední okolnost klade tomuto sblížení mezi situací filosofovou a situací Palachovou určité meze, za nimiž nastupuje distance. To ostatně náleží k bytostnému určení každého filosofování – je myšlením z distance. Snad právě tato distance vždycky vyvolávala a dosud vyvolává zmíněnou nelibost, odpor a někdy i nenávist těch, kdo v ní vidí provinění vůči všemu, co sami ctí jako posvátné. Ale to by bylo nedorozumění. Distance, která tak podstatně náleží k filosofii, je jen důkladnějším provedením něčeho, čím je charakterizován člověk jako člověk, přinejmenším jako evropský člověk. Mýtus nachází cestu k poro-

zumění ve ztotožnění, filosofie, založená na LOGU, v distanci a novém přístupu. Filosof pokoušející se najít a ohledat smysl Palachova činu se ovšem nutně dopustí provokace všude tam, kde jsou lidé nakloněni tento čin mytizovat (což nemusí nutně znamenat totéž co mystifikovat). To břemeno však na sebe musí vzít, chce-li zůstat filosofem.

Palach byl od počátku srovnáván s Husem; sám na Husa dokonce poukázal, když s ním, dost hloupě, vedli rozhovor krátce před jeho skonem. Rozdíl tu však bije do očí: Hus riskoval svůj život pro pravdu, kterou poznával a kterou formuloval a šířil, o níž přesvědčoval své okolí, lidi kolem sebe, už mnoho let. Hus nejdříve působil, a pak svou smrtí dosvědčil své přesvědčení, svou víru, své naprosté spolehnutí na pravdu. To u Palacha nenajdeme. Je to mladý student, který ještě nic nevykonal. Zeptejte se, pro jakou ideu Palach nasadil život – a hned vidíte obrovský rozdíl oproti Husovi. Váha Palachova činu je proto zdánlivě menší, posuzujeme-li jej v jedné rovině se smrtí Husovou. Hus se také neupaluje sám, ale je upálen – umírá mučednickou smrtí. Přesvědčuje své soudce, alespoň se o to snaží, a žádá na nich, aby přesvědčili jeho. Dovolává se rozumu a svědomí, chce dialog, požaduje na obou stranách otevřenost k tomu, co říká druhý, a chce, aby pravda osvítila uprostřed disputací mysl všech. Nežene věci do krajnosti, do mezní situace je zatlačen, vehnán. Není už zavázán jen sám sobě a své pověsti, není dokonce už zavázán ani pravdě samé, izolované od situace a zejména od lidí, od obce věrných a společenství přátel pravdy. Je odpovědén nikoliv jen před pravdou, ale i za lidi, za své přátele a za to, co teprve má přijít, jak dnes vidíme, za budoucnost reformace. Husova smrt je jen stvrzením jeho učení, stvrzením jeho stálosti a věrnosti, jeho oddanosti poznané pravdě. O ničem takovém nemůže být v Palachově případě řeč. Palachova smrt není stvrzením žádné nové pravdy, žádného nového přesvědčení, svým způsobem jen potvrzuje to, co cítí a vědí snad všichni nebo alespoň velká většina. Jaký má smysl nasadit život pro něco, co všichni i tak vědí, jen z toho pro sebe nevyvozují tak zničující důsledky? Husova oběť představovala zároveň příklad a vzor k napodobení: Kristus vám za škody stojí! Každý husita věděl nebo alespoň mohl a měl vědět, že bojuje a život nasazuje za to, zač byl upálen Mistr Jan. Nikomu by však ani ve snu nenapadlo, že by se měl – spolu s dalšími – houfně vydat do Kostnice a žádat upálení na důkaz solidarity s Husem a na protest proti jeho upálení. Ani velmi blízký Husův příznivec a spolupracovník, Jeroným, po upálení nikterak netoužil a hleděl se mu vyhnout.

Menší váha Palachova činu je však jen zdáním, které je důsledkem srovnávání nesrovnatelného. Dimenze významu tu je v obou případech naprosto odlišná. Samo srovnávání je zavádějící. Neméně zavádějící je však důraz na subjektivní stránku Palachova rozhodnutí. Nebudu mluvit o pokusech vykládat celou záležitost vnitřní nevyrovnaností, akutním stavem deprese, nebo dokonce nějakým sugestivním vlivem kohosi třetí-

ho. Podobné snahy prozrazují svou upadlost a méněcennost již tím, že se uchylují k odvysvětlování a redukci interpretovaného jevu, zkrátka že z nějaké skutečnosti, která má být objasněna, odstraní vše důležité a oslovující a skončí u bezvýznamností a trivialit. My však víme, jak velkou částí společnosti Palachova živá pochodeň otřásla a jakým množstvím lidí doslova pohnula. Nebylo tomu tak proto, že by jen podtrhovala nějakou formulovanou tezi, nějakou zásadu, nějaký princip, ale oslovovala čímsi, co bylo přítomno v činu samotném. To, co nás v tomto činu oslovuje, je ten čin sám, nikoliv něco jiného, dalšího, k čemu by se podstatně vztahoval a z čeho by jen druhotně odvozoval svou smysluplnost. Tím nechci říci, že by nesl svůj smysl v sobě a že by se k ničemu dalšímu vůbec nevztahoval. Je tomu docela jinak: Husova smrt má obdobu v mnoha podobných případech upálení, neboť upalování bylo ve středověku dosti běžnou záležitostí. Zvláštnost jeho oběti spočívá v kontextu mnoha dalších událostí dřívějších i pozdějších, a zejména v kontextu tehdejších i pozdějších sporů věroučných, mravních i duchovních. Těžiště kostnické hranice nikdy nebylo v Kostnici. To, oč vposledu a doopravdy šlo, se odehrávalo jinde, jindy a jinak, a odsunovalo to planoucí hranici mezi marginálie, snad tragické, zejména však pobuřující, a tím věci do pohybu dávající, ale přece jenom marginálie, jejichž smysl musí být objasňován světlem vrženým odjinud.

Ne tak v případě Jana Palacha. Nic nemůže osvětlit jeho čin poukazem na to, co se odehrávalo jinde a kolem něho. Především tu je závažná odlišnost, spočívající v tom, že šlo o svobodný čin, nikoli o pasivní přijetí nějakého údělu. V dochovaných dokumentech se můžeme dočíst, jak věci, tj. obecnou situaci i svůj vlastní čin, sám viděl a co o nich soudil, ale nic z toho nemůže na jeho volbu vrhnout rozhodující světlo, jedna věc však zůstává mimo veškerou pochybnost: Palachův čin mluví; mluvil nejenom tehdy, ale promlouvá dodnes. Řekl-li Masaryk téměř před sto lety (v knížce o Husovi), že kostnická hranice není ještě rozmetána, mohli bychom obdobně a naprosto právem prohlásit, že ani Palachova živá pochodeň dodnes nedohořela. Zatímco však kostnickou hranici „živí a obživuje lhostejnost k posledním pravdám životním, lhostejnost k posledním cílům člověka“, jak to vyjádřil Masaryk, onu živou pochodeň z ledna 1969 živí a obživuje ve svém srdci a vědomí každý, kdo k posledním pravdám životním a k posledním cílům života (máme-li užít zmíněných formulací) lhostejný není. Jinak řečeno: je to záležitost otevřené mysli, jasného vidění věcí a mravní i duchovní vnímavosti, máme-li zaslechnout něco z oné výzvy, jíž pro nás všechny tehdy byla a pro nás tehdejší i pro ty nejmladší dodnes je Palachova aktivní, iniciativní, spontánní oběť. Zatímco Husovi se musíme snažit porozumět navzdory tomu, že byl popraven, Palachovi musíme rozumět z jeho činu.

Jakmile si s dostatečnou určitostí uvědomíme, že Palachův čin musíme

chápat z něho samého, a nikoli z nějakých předpokladů a okolností (což vůbec neznamená, znovu opakuji, vytrženě ze skutečných souvislostí), zbývá už jen vyvodit z tohoto rozpoznání náležité důsledky. Je totiž rozdíl mezi interpretací textu a mezi interpretací činu nebo události. K tomu cíli si musíme nejdříve ozřejmit ještě jiný rozdíl, totiž rozdíl mezi řečí a mluvou (resp. jazykem). Promluvit, resp. jazykově se projevit, vyslovit může člověk jen ve světě řeči, což můžeme s omezenou přesností vyjádřit také jako ve světě smyslu. Promlouvání totiž není tvorbou smyslu, nýbrž aktivním pobýváním ve světě smyslu. Není to však jediný způsob, jak může člověk pobývat v tomto světě, tj. ve světě řeči, slova (v širokém smyslu). Především ve světě řeči jistým způsobem může promluvit cokoli, nejen Balámova oslice, ale i kameny. Ani oslice, ani kámen však nejsou a nemohou být obyvateli světa řeči. Skutečný obyvatel světa řeči promlouvá každým svým činem, každým svým pohybem, dokonce i svou nehybností a svým mlčením. Všechna ostatní jsoucna, pravá i nepravá, mohou promluvit jen prostřednictvím obyvatel světa řeči a za jejich pozorné pomoci. V tom smyslu planoucí živá pochodeň mohla promluvit (nejen na sebe upozornit) pouze díky Janu Palachovi, jenž použil tohoto způsobu, aby v jednom okamžiku a nepřeslechnutelně oslovil co nejvíc lidí, svých spoluobčanů. Jeho oslovení není jazykové, není formulováno ve slovech. Prostředkem a nástrojem oslovení se tu stává lidský sebezáhubný akt. Je to čin, který má být vyložen, který potřebuje výklad, aby byl pochopen. Zvláštní skladba situace nedovoluje však samotnému Palachovi, aby sám tento potřebný výklad podal; nikoli proto, že by na to neměl už čas, nýbrž proto, že výklad podaný předem by byl nevěrohodný, zatímco výklad dodatečný by z Palachových úst měl oslabující účin. Proto těch několik slov zachycených v době, kdy ležel na nemocničním lůžku, neznamená a nemůže znamenat klíč k interpretaci toho, co se stalo. Ten klíč Palach dokonce s největší pravděpodobností ani nemá, nebo mu alespoň v té chvíli vůbec není k dispozici. Vlastně ani nezáleží na tom, zda Palach sám rozuměl svému činu tak, aby to mohlo být vodítkem našeho porozumění. Nebyl to pouze Jan Palach, kdo nám svým činem něco sděloval. V jeho činu jsme konfrontováni s výzvou, jejímž autorem není Palach sám. Palach byl pouze jejím tlumočníkem. Tragickým, ale nikoli romanticky tragickým tlumočníkem.

Konečně přicházíme k tomu, že Palachovu činu musíme rozumět jako pouhému poukazu k výzvě, která chtěla oslovit všechny, nejen samotného Palacha; a dokonce nebylo nutně zapotřebí, aby Palach sám docela přesně věděl, oč jde – rozhodující bylo, zda bude výzvy poslušen. Posuzovat, do jaké míry bylo jeho uslyšení a poslechnutí oné výzvy přiměřené, jistě nenáleží nám. Tady se totiž dostáváme do zvláštní situace: nemůžeme posuzovat odpověď Jana Palacha na tuto výzvu, pokud jí sami neporozumíme. A jakmile jí porozumíme, stává se každé posouzení kompetence a ade-

kvátnosti Palachovy odpovědi čímsi vedlejším, okrajovým. Nejpodstatnější otázkou je něco jiného: vždyť tady nešlo o výzvu adresovanou Palachovi, ale o výzvu adresovanou všem. Palachova odpověď na onu výzvu nás nikterak nezbavovala a dodnes nezbavuje povinnosti naslouchat té výzvě s dostatečnou pozorností a odpovědností, a tentokrát již na základě a za pomoci Palachova tlumočení. Jeho oběť sebe samého se stala jen krvavě vážným podtržením oné výzvy, kterou on sám nedovedl a snad ani nemohl tlumočit jinak než právě oním drastickým způsobem. Palacha tu musíme zkrátka brát jako tlumočníka poselství adresovaného všem – všem nám, kdo jsme tehdy prožívali ty hrozné dny, týdny a měsíce, a všem nám, kteří dodnes na Palacha myslíme a pokoušíme se zaslechnout onu výzvu, již nám zprostředkoval a dodnes prostředkuje. Pokusme se o to ji dnes, po tolika letech, zpřítomnit.

Země, v noci přepadená vlastními spojenci, se vzepjala v nebývalé sjednocenosti k nenásilnému odporu. Bezprostředních obětí na životě proto není mnoho. Absurdita stíhá absurditu. Vojáci obsazují prezídium Akademie věd, střílejí na Muzeum, ale dlouho nemohou objevit budovu rozhlasu. Celá země poslouchá protiokupační vysílání, kterému věnují svou velkou pozornost i prostí lidé okolních zemí, pokud mohou rozumět (např. v Polsku nebo na Ukrajině to není velký problém). Poprvé od začátku pražského jara podporují lidé takřka bez výhrad politické vedení, jemuž se vojenským zákrokem a odvlečením hlavních představitelů dostalo konečně věrohodnosti. To však selhává, neschopno skutečného a promyšleného odporu. Po několikadenním pocitu morálního vítězství přichází sprcha: ti nahoře to vzdali. Brzo selhávají i poslanci. Výjimky ono selhání jen podtrhují. Mezi občanstvem se šíří zmatek a nejistota. Objevují se první konvertité a jejich řady sílí. Občanů se zmocňuje pocit porážky a marnosti dalšího zápasu. Tatam je euforie prvních dnů; lidé vyhledávají skrýše a budují nové mimikry. Národ, který ve chvíli hrozby a aktuálního nebezpečí nalezl po dlouhé době zase sám sebe, se opět začíná rozkládat. Něco, co se podobá pachu spáleniště a hniloby, proniká vším a vyvolává nauzeu. Všichni cítí až do morku kostí, že nastává dlouhá doba mlčení a mrtvého ticha. Obránců ubývá; ti, co zbývají, už bojují jen na vlastní pěst. Vůle k rezistenci postupně mizí. Z politických vůdců čiší naprostá bezradnost; nedávné sympatie k nim jsou vystřídány soucitem, ale ani u toho dlouho nezůstává. Katastrofa je neodvratná, jenom její přesná podoba zůstává zatím skryta. Mnozí si však už kreslí v duchu nadcházející hrůzy a děsí sami sebe. V paměti společnosti oživují obrazy z doby Mnichova, okupace, únorového puče, monstrprocesů a tisíců malých procesů, kádrování, prověrek a znásilňování vědomí i svědomí.

A do toho všeho si zasaďme studenta historie, který má dost vnímavosti a rozumu, aby viděl skutečnost, jaká je, dost pozornosti a otevřenosti, aby zaslechl výzvu, a dost svědomí, aby si neřekl: co tu já sám mohu spravit?

Slyší výzvu, ale sám neví, k čemu vlastně vyzývá. Je bezradný, neví, co by měl dělat. Ale ví, bezpečně ví, že se děje něco hrozného. Má dojem, že tu výzvu nikdo neslyší, že si lidé neuvědomují, do jaké katastrofy se řítí. Nechápe tu změnu vědomí a smýšlení lidí kolem sebe, ví, že je zapotřebí se chopit díla, něco podniknout, nenechat se hypnotizovat. Ví, že sám nic nepořídí, ale ocitá se pod tíhou oné výzvy. Chce na ni upozornit, chce vykřiknout, aby všichni mlčeli a začali oné výzvě také naslouchat. Snad se mezi všemi najde někdo, kdo ji zaslechne lépe a kdo jí porozumí. Snad se najde někdo, kdo bude vědět, jak na ni odpovědět, nejen ji tlumočit ostatním, kdo bude vědět, co je zapotřebí udělat. Ten hoch ví, že je malým, ztraceným človíčkem uprostřed nadcházející hrůzy, proti které je třeba bojovat, nasadit vše, obětovat i život. Jak má s tím, co má, či lépe, co nemá, co mu chybí, přesvědčit lidi o nutnosti obětovat vše za zachránění všeho? Musí to dokázat vlastním příkladem. To je jediné, co může, jediné, co má: svůj život. Nasadí svůj život. A protože neví, jak jej nasadit co nejúčinněji, a protože ví, že není dost času, aby se léta připravoval a pak celý život pracoval na vzdálených cílech, ale že musí jednat teď a zde, volí – nejspíš inspirován příkladem mnichů v jihovýchodní Asii – výkřik, který jistě bude šokovat každého a připomene mu přítomnost čehosi, proti čemu je nutno se za každou cenu bránit. Jednotlivé argumenty jsou tu nedůležité, slova tu nejsou podstatná, nemáme před sebou myslitele s koncepcí, ale svědka, posla, který předává zprávu, aniž by jí do hloubky rozuměl. Udělal, co mohl; udělal, co bylo, podle jeho přesvědčení, jeho povinností. Víc nemohl, víc nedovedl.

Tvrdou skutečností zůstává, že Palachův čin ničemu nezabránil a nic nového nevyvolal. Nepochybně otřásl řadou lidí a jejich svědomím. Ale ani ti otřesení si nevěděli dost rady. Sporadický odpor sice neustával, ale byl neúprosně likvidován. Několik desítek lidí nemohlo zvrátit chod událostí a předejít všeobecnému rozvratu společenskému, kulturnímu, mravnímu a duchovnímu. Naučili jsme se znovu rozumět jemnému, ale nesmírně důležitému rozdílu mezi tím, když někdo obětuje svou duši pro přátele, a tím, když třeba i s krajním vypětím sil podniká obrovské dílo, aby tak zachránil svou duši. Bohužel to nepochopili všichni a mnoho z těch, kdo to snad pochopili, to zase rychle zapomíná. Je-li však pravdou, že duši svou zachrání jen ten, kdo ji obětuje za své přátele, pak Palach svou duši zachránil. Zachránil ji právě proto, že ji nezachraňoval, ale že ji obětoval. Obětoval své mládí, svou budoucnost, vzdal se možnosti pracovat pro ty, pro něž se obětoval. Proto jeho příklad nemůže být napodobován. Studujeme-li knihu, nepodtrhujeme ani nejzávažnější informace desetkrát či stokrát. Jedno podtržení stačí. Palach svým činem podtrhl větu, jež dodnes zůstává z větší části nesrozumitelná. To není chyba jeho, ale naše. Každá událost, každý čin se děje dál ještě dlouho poté, co byl vykonán. Jsme to my, tehdejší současníci Palachovi, a jsme to my, kteří dnes na

Palacha vzpomínáme, kdo odpovídá za to, že Palachova oběť byla marná. My jsme ji zmarnili, a činíme ji marnou dodnes, pokud se dost energicky a také dost svědomitě nepokoušíme pochopit onu výzvu, která je také dnes živá a která je adresována nám a do naší dnešní situace. Dnes už je tato výzva trochu jiná, neboť i výzvy se mění s dějinnými proměnami, ačkoliv nejsou ani součástí, ani produktem dějin. Každá vzpomínka na Palacha a jeho čin by před nás měla postavit žhavě aktuální otázku: jak ty osobně dnes naslouchás dějinné výzvě? Jak rozumíš apelu této konkrétní chvíle? Jak jsi připraven být k dispozici tomu, co právě teď musí být uděláno a co tedy musíš udělat ty sám?

Skutečnost Palachova sebeobětovného činu byla naší vinou, vinou celé společnosti, celého národa zmarněna. Pouhým připomínáním a vzpomínáním se své viny nezbavíme. A vinu nenesou jen Palachovi současníci. Palachův čin se jako skutečnost stal minulostí, ale jako symbol je přítomen i dnes. Také dnes oslovuje každého, kdo je schopen naslouchat a slyšet: také dnes stojí každý z nás před výzvou chvíle a je povinen na ni odpovědět. Palach svou obětí mocně upozornil každého, že to, co se děje kolem nás, nejsou jen okolnosti, které máme a musíme vzít v úvahu, ale že to je příležitost, abychom osvědčili, čemu náleží naše poslední věrnost. Možná, že i on si tu poslední věrnost představoval nesprávně, ale to není důležité. Palach nás nepřesvědčuje o tom, jaká má být naše věrnost a čemu máme být vposledu věrni. On před nás jen staví onu výzvu, kterou nedovedl dost konkretizovat, ale kterou nedovede ani dnes nikdo z nás a nikdo nikdy nebude umět konkretizovat s definitivní platností, protože tato výzva žije s námi a ožívá s každou novou situací a s každým novým člověkem a s každým jeho novým dnem. Nedovedeme to jinak vyjádřit než strašně chudě: Palach před nás staví všeobecnou výzvu, abychom v každé situaci usilovně naslouchali aktuální výzvě, jež nás v této situaci oslovuje, aniž by z ní vyplývala. Pokud toto nevyslechneme z jeho oběti, jsme účastníky hašení jeho živoucí pochodně a zamlouvání jejího nejhlubšího významu. Nepotřebujeme dalších živoucích pochodní; je nám však svrchovaně zapotřebí, aby tato jediná nikdy neuhasla. To pak záleží už nikoli na Janu Palachovi, ale na nás a na všech příštích generacích: nežijeme jen v okolnostech, ale také a především tváří v tvář výzvě chvíle. Ta nás osobně a jmenovitě („ze jména“) oslovuje. Náš život nemá být orientován na adaptaci okolnostem a na dosahování libovolně zvolených cílů, nýbrž především ve smyslu poslední odpovědnosti: má být kdykoli a v každém okamžiku odpovědí na výzvu, kterou musíme pozorně očekávat a zaslechnout, které se musíme snažit porozumět a na kterou se musíme pokusit reagovat v jejím smyslu, nikoli tak, že to všechno převedeme na rovinu své vlastní subjektivity, dokonce ani na rovinu nějaké společenské quasi-subjektivity. Masaryk mluvil o životě sub specie aeternitatis; to vyžaduje jedinou, ale závažnou korekturu: ona aeternitas, věčnost, musí být

chápána nikoli jako neměnnost, ale jako vždy přítomná situačně dějinná platnost. Palachova oběť se stala symbolem toho, že celý svůj život máme vždy znovu dávat k dispozici tomu, co se má stát, co se má dělat, co se musí podniknout pro nápravu věcí, co je zapotřebí udělat pro lidi kolem nás a pro obec, pro lidské společenství.

O každém symbolu platí to, co starý řecký myslitel prohlásil o delfském božstvu (o vládci Delf, totiž Apollónovi): nic nepraví a nic neskrývá; dává nám však pokyny. Takovým pokynem pro nás je Palachova živá pochodeň. Pokynu je zapotřebí rozumět, a to není vždycky snadné. Ale mnohem nesnadnější, ovšem také důležitější je správně pochopený pokyn poslechnout a splnit. Jeho naplňování počíná již v tom momentu, kdy jej začínáme chápat. A v témž momentu může být onen pokyn promarněn, zmarněn. Před dvěma desetiletími tato společnost zmarnila konkrétní skutečnost sebezapálení a smrti jednoho mladého člověka tím, že neprokázala dost vůle k rezistenci a v naprosté většině se přizpůsobila. Dnes ani v budoucnosti bychom neměli už nikdy dopustit, abychom šli životem, zapomínajíce na svou odpovědnost před tím, co „být má“, před „tím pravým“: před pravdou, spravedlností a právem.